

MARCIN KOMOROWSKI
ORCID: 0000-0003-1209-8810
Badacz niezależny

Proklos — życie i *Teologia platońska*. Wstęp do przekładu rozdziału siódmego księgi drugiej

Abstrakt: This paper contains an introduction to the Polish translation of Proclus' *Theologia Platonica* II 7. The first part consists of a brief description of Proclus' life, the second part briefly characterizes the *Theologia Platonica*, especially chapter 7 of Book II.

Keywords: Proclus, *Theologia Platonica*, Plato, Republic VI, the Good, Neoplatonism, Platonism.

Nie znamy dokładnej daty narodzin Proklosa¹. Jeśli przyjąć za prawdziwą relację Marinosa² dotyczącą długości życia filozofa³, to urodził się on w roku 410/411. Jeśli natomiast za podstawę datowania przyjąć przekazany przez Marinosa horoskop⁴, to dzień jego urodzin przypada na 7 lub 8 lutego 412 roku. Jednakże co do

¹ Na temat trudności z ustaleniem daty narodzin zob. moją rozprawę *Koncepcja Jedna w Teologii platońskiej Proklosa jako podstawa jego teologii*, Łódź 2010 [mpis], s. 60–61, przyp. 243. Por. też L. Siorvanes, *Proclus' life, works, and education of the soul*, [w:] *Interpreting Proclus. From Antiquity to the Renaissance*, S. Gersh (ed.), Cambridge 2014, s. 34.

² Marinus prawdopodobnie rok po śmierci Proklosa napisał jego biografię zatytułowaną *Proklos albo o szczęściu*. Wydanie tekstu greckiego: Marinus, *Proclus ou sur le bonheur*, H.D. Saffrey, A-P. Segonds (ed.), Paris 2001. Tłumaczenie polskie: Marinus z Samarii, *Żywot neoplatonika Proklosa*, tłum. E. Osek, „Littera Antiqua” 11 (2016), s. 183–298. Cytowane dalej jako: *Vita Procli* (w skrócie: *VP*).

³ Por. Marinus, *VP*, 3 i 26. L. Siorvanes, *Proclus' life, works, and education of the soul*, s. 34.

⁴ Marinus, *VP*, 35.

dokładności samego horoskopu uczeni zgłaszają spore zastrzeżenia⁵. Jedynym pewnością w tej sprawie jest miejsce narodzin, którym był Konstantynopol⁶. Po narodzinach rodzice Proklosa, wysokiego rodu Licyjczycy (Patrikos i Marcella), zabrali go do rodzinnego miasta Ksantos, gdzie — gdy podrośł — odebrał podstawy swojej edukacji⁷. W Ksantos pobierał nauki u miejscowego gramatyka⁸, by następnie wyjechać do Aleksandrii⁹, gdzie uczył się retoryki i prawa oraz pobierał nauki w szkole rzymskiej¹⁰. Początkowo Proklos miał być tak jak jego ojciec prawnikiem¹¹. Sytuacja zmieniła się radykalnie, gdy podczas podróży do Bizancjum, pod wpływem objawienia ze strony bogini Ateny, patronki mądrości i filozofii Proklos doznał konwersji, a bogini „zachęciła go do studiowania filozofii i odwiedzenia szkół filozoficznych w Atenach”¹². Zanim jednak udał się do Aten, wrócił do Aleksandrii, by zgłębiać filozofię. W tym okresie jego nauczycielami są Olimpiodoros¹³ i Heron¹⁴. Pierwszy z nich wprowadził przyszłego filozofa w tajniki systemu filozoficznego Arystotelesa, drugi natomiast kształcił go w matematyce¹⁵. Już w trakcie aleksandryjskich studiów w zakresie filozofii Proklos przejawiał niezwykle zdolności, o czym czytamy w następującym fragmencie jego biografii:

Będąc zaś słuchaczem Olimpiodora, człowieka w przemawianiu utalentowanego, za którym jednak z powodu retorycznej biegłości i łatwości wysławiania się niewielu słuchających mogło nadążyć, Proklos, wychodząc po zajęciach, w obecności kolegów powtórzył słowo w słowo z pamięci cały bardzo długi wykład, jak opowiedział mi Ulpian z Gazy, jeden z jego szkolnych kolegów, człowiek, który odpowiednio długi okres życia poświęcił filozofii. Bez najmniejszego trudu nauczył się też [Proklos —

⁵ Zob. C. Wildberg, *Proclus of Ahtens. A Life, [w:] All from One. A Guide to Proclus*, P. d’Hone, M. Martijn (eds.), Oxford 2017, s. 7–8 oraz przyp. 23 i 24.

⁶ Marinos, *VP*, 6.

⁷ *Ibidem*; zob. też R. Chlup, *Proclus. An Introduction*, Cambridge 2012, s. 35.

⁸ Marinos, *VP*, 8. Zob. też M. Dzielska, *Wielki Proklos*, [w:] Proklos, *Elementy teologii*, tłum. R. Sawa, Warszawa 2002, s. 4.

⁹ Marinos, *VP*, 8; zob. S. Sambursky, *Proklos, Präsident der platonischen Akademie, und sein Nachfolger, der Samaritaner Marinos*, „Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie der Wissenschaften. Mathematisch-naturwissenschaftliche Klasse” 2 (1985), s. 37.

¹⁰ Marinos, *VP*, 8.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*, 9, tłum. E. Osek. Por. H.D. Saffrey, L.G. Westerink, *Introduction*, [w:] Proclus, *Théologie platonicienne*, H.D. Saffrey, L.G. Westerink (ed.), vol. I, Paris, 1968, s. XI–XII.

¹³ Chodzi tu oczywiście o Olimpiodora starszego, którego działalność przypada na pierwszą połowę wieku piątego n.e. Poza tym, co pisze o nim Marinos (*VP*, 9) jako o nauczycielu Proklosa i posiadaczu niezwyklej zdolności wymowy, który swatał Proklosa ze swoją córką, nic więcej o nim nie wiemy. Brak również jakichkolwiek danych na temat jego pism. Por. *s.v. Olimpiodoros* w *Suidae lexicon*, A. Adler (ed.) [w:] *Lexicographi Graeci*, vol. 1.1–1.4, Leipzig 1928–1935 (repr. Stuttgart 1967–1971). Należy dodać, że informacje, które można odnaleźć w przywołanym leksykonie są zależne od relacji Marinos. Zob. R. Beutler, *Olympiodoros* (12), [w:] *Paulys Realencyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft*, Bd. XVIII 1, Stuttgart 1939, kol. 207; por. też G. Reale, *Historia filozofii starożytnej*, tłum. E.I. Zieliński, t. 5, Lublin 2002, s. 451.

¹⁴ Poza zacytowaną w następnym przypisie wzmianką u Marinos (*VP*, 9) o postaci tej nic więcej pewnego nie da się ustalić. Zob. K. Tittel, *Heron* (6), [w:] *Paulys Realencyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft*, Bd. VIII, Stuttgart 1913, kol. 1080.

¹⁵ Καὶ φοιτᾷ ἐπὶ μὲν Ἀριστοτελικοῖς παρ’ Ὀλυμπιόδωρον τὸν φιλόσοφον [...]. ἐπὶ δὲ μαθημασιν Ἡρώων ἐπέτρεψεν ἑαυτὸν (*VP*, 9). Zob. L. Siorvanes, *Proclus. Neo-Platonic Philosophy and Science*, Edinburgh 1996, s. 4.

M.K.] na pamięć pism logicznych Arystotelesa, chociaż są one trudne dla czytelników nawet do samego tylko czytania¹⁶.

Nie powinno więc nas dziwić, że w niedługim czasie aleksandryjscy nauczyciele nie mogli już sprostać intelektualnym oczekiwaniom młodzieńca, dlatego też wyrusza on niebawem do Aten¹⁷. Po przybyciu do Aten Proklosa spotkała seria symbolicznych znaków, które — zdaniem Marinosa — były tak oczywiste, że nie potrzebowały dodatkowego objaśnienia¹⁸. Jeden ze znaków biograf Proklosa relacjonuje następująco: „Gdy wchodził na Akropol, spotkał w wejściu odźwiernego, który już wkładał klucz w drzwi i powiedział do niego te słowa, które powtarzam tu za jego towarzyszem: »Zaprawdę zamknąłbym, gdybyś nie przyszedł!«”¹⁹. W mieście bogini, opiekunki mądrości, trafia Proklos do Syriana²⁰ i Plutarcha²¹, syna Nestoriosia²². Swoje ateńskie studia rozpoczyna w wieku około lat dwudziestu²³. Plutarch dzięki rekomendacji ze strony Syriana oraz pod wpływem silnego wrażenia wywołanego przez wielki zapał do filozofii, jaki przejawiał młodzieniec, zdecydował się jednak poświęcić mu swój czas i prawdopodobnie prywatne wykłady. Przestał bowiem oficjalnie nauczać w Akademii z powodu swojego podeszłego już wówczas wieku²⁴. Pod

¹⁶ Marinus, *VP*, 9; tłum. własne.

¹⁷ *Ibidem*, 10.

¹⁸ Por. *ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*; tłum. E. Osek, zmodyfikowane przeze mnie. Por. W. Beierwaltes, *Proklos. Grundzüge seiner Metaphysik*, Frankfurt am Main 1965, s. 1: „»Fürwahr, ich hätte geschlossen, wenn du nicht gekommen wärest«. Dieser Satz, den der Türhüter der Akropolis zu Proklos spricht, als er nach Athen kommt, kann als symbolische Aussage über den Ort des Proklos innerhalb der Geschichte des Denkens begriffen werden. In Proklos nämlich hat die griechische Philosophie ihre spekulative Vollendung gefunden. Platon, Aristoteles, die Stoa, die philosophische und mythologische Überlieferung des Neuplatonismus und Neupythagoreismus sind durch die systembildende Kraft des proklischen Denkens zu einer fruchtbaren Synthese geworden”.

²⁰ Jeśli chodzi o Syriana, to jedyną pewną datą w jego życiu jest rok 431 lub 432, gdy po śmierci Plutarcha zostaje on oficjalnym diadochem i tym samym kierownikiem Akademii, w której sprawował on już jednak te obowiązki wcześniej, zmuszony do tego przez złą kondycję swojego nauczyciela i poprzednika. Leksykon Sudy wylicza sześć tytułów pism Syriana (*Suidae lexicon*, s. 1662), z których zachowały się *Komentarz do Metafizyki Arystotelesa* (do ksiąg *BGMN*) oraz dwa *Komentarze do pism περί ιδεών i περί στάσεων retora Hermogenesa*. Zob. K. Praechter, *Syrianos* (1), [w:] *Paulys Realencyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft*, Bd. IV A II, Stuttgart 1932, kol. 1728–1733. Ostatnie lata przyniosły zrekonstruowane *Komentarze do Organonu*; zob. L. Cardullo, *Siriano, Esseggeta di Aristotele, I: Frammenti e testimoniazze dei Commentari all' Organon*, Firenze 1995; zob. G. Reale, *Historia filozofii starożytnej*, t. 5, s. 562.

²¹ Co do Plutarcha z Aten, to przez późniejszych pisarzy uważany był za założyciela szkoły neoplatońskiej w Atenach (A.C. Lloyd, *Athenian and Alexandrian Neoplatonism*, [w:] *The Cambridge History of Later Greek and Early Medieval Philosophy*, A.H. Armstrong (ed.), Cambridge 1970 [reprint w 2004], s. 302), chociaż Saffrey i Westerink (*Introduction*, s. XXXV–XLVIII, w szczególności s. XLVI–XLVII) wskazały całkiem przekonująco na ogniwa pośrednie między Plutarchem z Aten a Jamblichem w osobach Priscusa oraz Jamblicha II, wnuka Sopatrosa z Apamei — ucznia samego Jamblicha z Chalkis. Zob. też R. Beutler, *Plutarchos von Athen* (3), [w:] *Paulys Realencyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft*, Bd. XXI 1, Stuttgart 1951, kol. 962–975.

²² Marinus, *VP*, 11 i 12.

²³ *Ibidem*, 12; por. H.D. Saffrey, L.G. Westerink, *Introduction*, s. XII–XIII.

²⁴ Marinus, *VP*, 12; por. H.D. Saffrey, L.G. Westerink, *Introduction*, s. XIII oraz A.C. Lloyd, *Athenian and Alexandrian Neoplatonism*, s. 302. C. Wildberg (*Proclus of Ahtens*, s. 10) określa wiek Plutarcha w tym momencie na osiemdziesiąt lat oraz podaje daty życia od ok. 350 do 432.

kierunkiem Plutarcha czytał Proklos *O duszy* Arystotelesa i Platońskiego *Fedona*²⁵. Studia u Plutarcha trwały niestety tylko około dwóch lat i zostały przerwane przez śmierć nauczyciela. Marinus o tym nie wspomina, ale całkiem możliwe, że Plutarch zdążył jeszcze omówić ze swoim uczniem *Parmenidesa* lub chociaż przekazać mu w formie wykładu swoją wykładnię drugiej części dialogu²⁶. Kolejnym następcą platońskim w Akademii zostaje Syrian, u którego Proklos kontynuuje swoje studia i po którym przejmie katedrę filozofii neoplatońskiej w Atenach²⁷. U Syriana studia trwały następne kilka lat. W trakcie pierwszych dwóch Proklos przerobił pod okiem mistrza traktaty Arystotelesa dotyczące logiki, etyki, polityki, fizyki, a na sam koniec nawet te dotyczące wiedzy teologicznej²⁸, która rozumiana jako synonim metafizyki jest zwieńczeniem — nie tylko dla samego Arystotelesa, ale również dla neoplatoników — ludzkich wysiłków poznawczych. Kolejnym etapem były dalsze studia pod kierunkiem Syriana nad filozofią Platona²⁹. Proklos przeczytał najprawdopodobniej wtedy ze swoim mistrzem następujące dialogi: *Alkibiadesa*, *Gorgiasza*, *Fedona*³⁰, *Kratylosa*, *Teajteta*, *Sofistę*, *Polityka*, *Fajdroś*, *Ucztę*, *Fileba*, *Timajosa* i *Parmenidesa*, gdyż taki był właśnie porządek lektur i omawiania pism platońskich ustalonych w szkołach neoplatońskich przez Jamblicha³¹. Po Platonie pozostała do przestudiowania teologia orficka i chaldejska, której odebrał jednak Proklos od swojego nauczyciela tylko podstawy, z powodu rychłej jego śmierci³². Po śmierci Syriana Proklos objął po nim sukcesję w Akademii³³, w której nauczał aż do swojej śmierci, z roczną przerwą związaną z wyjazdem z Aten. Jak informuje o tym Marinus, działalność naukowa i dydaktyczna w Atenach przebiegała w sposób nadzwyczaj intensywny. Proklos prowadził dziennie ponad pięć spotkań semi-

²⁵ Marinus, *VP*, 12. Zob. L. Siorvanes, *Proclus. Neo-Platonic Philosophy and Science*, s. 5.

²⁶ Świadczyłyby o tym fakt, że Proklos charakteryzuje dokładnie nie tylko stanowisko Plutarcha (którego określa jako ó ἡμέτερος προπάτωρ; Proclus, *Commentarium in Platonis Parmenidem*, [w:] Proclus, *Opera inedita, pars tertia*, V. Cousin (ed.), Paris 1864 [reprint: Hildesheim 1961], VI 1058, 22.) w kwestii ilości hipotez drugiej części dialogu, lecz również streszcza istotne treści interpretacyjne będące indywidualnym wkładem Plutarcha w historię interpretacji dialogu z zachowaniem podziału na dziewięć wyróżnionych przez poprzedników założeń (zob. Proclus, *Commentarium in Platonis Parmenidem*, VI 1058, 21–1061, 20). Odróżnia on jednocześnie w sposób wyraźny wykładnię Parmenidesa w wykonaniu Syriana od tej, dokonanej przez Plutarcha (zob. Proclus, *Commentarium in Platonis Parmenidem*, VI 1061, 23–1064, 12). Por. A.C. Lloyd, *Athenian and Alexandrian Neoplatonism*, s. 302–304; H.D. Saffrey, L.G. Westerink, *Introduction*, s. XIV.

²⁷ Marinus, *VP*, 12.

²⁸ *Ibidem*, 13. Por. H.D. Saffrey, L.G. Westerink, *Introduction*, s. XV.

²⁹ Marinus, *VP*, 13. Por. H.D. Saffrey, L.G. Westerink, *Introduction*, s. XV.

³⁰ Dialog ten czytał już Proklos pod okiem Plutarcha. Mógł więc go w kursie prowadzonym przez Syriana pominąć jako omówiony.

³¹ Por. L.G. Westerink, *Anonymus Prolegomena*, s. XXXVII–XXXVIII; za: H.D. Saffrey, L.G. Westerink, *Introduction*, s. LVI. Zob. też M. Dzielska, *Wielki Proklos*, s. 9.

³² Marinus, *VP*, 26. Por. H.D. Saffrey, L.G. Westerink, *Introduction*, s. XV–XVI.

³³ W literaturze przedmiotu dyskutowany jest również problem, czy przypadkiem po śmierci Syriana kierownictwa szkoły przed Proklosem nie obejmuje na krótko Dominos (H.D. Saffrey, L.G. Westerink, *Introduction*, s. XVII–XIX; por. L. Siorvanes, *Proclus. Neo-Platonic Philosophy and Science*, s. 6; M. Dzielska, *Wielki Proklos*, s. 10).

naryjnych, których przedmiotem było komentowanie tekstów³⁴. Znajdował też oczywiście czas na pisanie i tworzył swoje dzieła w oszałamiającym tempie siedmiuset wersów dziennie³⁵. Oprócz tego spotykał się też na dyskusjach z innymi filozofami, by pod koniec dnia znów poświęcić się nauczaniu, a konkretnie rzecz ujmując — wykładom³⁶. Marinós wspomina, że nasz filozof starał się wykorzystać każdą chwilę i nadarzającą się okazję na ciągle rozwijanie swojej twórczości. Zdarzało się bowiem, że będąc jeszcze w łożu komponował hymny do bogów lub też rozważał nowe teorie, aby niezwłocznie po wyjściu z łoża je zanotować³⁷. Proklos zmarł po długim, pracowitym i owocnym życiu w dniu 17 kwietnia 485 roku³⁸.

Proklos pozostawił po sobie około pięćdziesięciu dzieł³⁹, z których zachowało się do naszych czasów (w całości lub częściowo) osiem traktatów filozoficznych, sześć prac naukowych, jedna praca dotycząca teurgii, dziewięć komentarzy i scholiów, siedem hymnów do różnych bóstw oraz dwa pisma zaliczane do kategorii *miscellanea*⁴⁰. Traktat filozoficzny, zatytułowany *O teologii według Platona* (szerzej znany jako *Teologia platońska*), którego fragment w polskim przekładzie poniżej prezentuję, jest pismem dość obszernym, bo składającym się aż z sześciu ksiąg⁴¹. Proklos zaplanował, że pismo to będzie się składało z trzech części. Pierwsza miała traktować ogólnie o pojęciach bogów zawartych w pismach Platona. Na drugą część miało się składać wyliczenie wszystkich porządków bogów wraz z ich właściwościami oraz odniesieniem do hipotez teologów. Wreszcie trzecią część zaplanował Proklos jako omówienie bogów nadświatowych i wewnątrz światowych, którzy zostali opisani w rozproszeniu w dziełach Platona⁴². Ten ambitny plan nie został jednak najprawdopodobniej nigdy zrealizowany lub, jeśli jego realizacja doszła do skutku, to jej efekty zaginęły. Zachowany tekst stanowi bowiem tylko część pierwszą oraz znaczny fragment części drugiej planowanego przez Proklosa dzieła. Saffrey i Westerink uważają, że pozostała część tekstu (to znaczy reszta części drugiej i część trzecia) najprawdopodobniej nigdy nie powstała lub też zaginęła⁴³.

³⁴ Marinós, *VP*, 22; zob. L. Siorwanés, *Proclus. Neo-Platonic Philosophy and Science*, s. 6; por. mój artykuł pt. *Proklos jako komentator Platona*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Philosophica” 16 (2004), s. 35 oraz M. Dzielska, *Wielki Proklos*, s. 15.

³⁵ Marinós, *VP*, 22; zob. M. Dzielska, *Wielki Proklos*, s. 15.

³⁶ Marinós, *VP*, 22; zob. L.J. Rozán, *The Philosophy of Proclus. The Final Phase of Ancient Thought*, New York 1949, s. 26, przyp. 17; M. Dzielska, *Wielki Proklos*, s. 15.

³⁷ Marinós, *VP*, 24.

³⁸ *Ibidem*, 36. W kwestii pozornej jednoznaczności wzmianek Marinosa dotyczących daty śmierci Proklosa zob. A. Jones, *The Horoscope of Proclus*, „Classical Philology” 94 [1] (1999), s. 81–82. Zob. też L. Siorwanés, *Proclus’ life, works, and education of the soul*, s. 34; C. Wildberg, *Proclus of Ahtens*, s. 5.

³⁹ Siorwanés (*Proclus’ life, works, and education of the soul*, s. 44) mówi o 54 tytułach.

⁴⁰ Zob. M. Komorowski, *Koncepcja Jedna w Teologii platońskiej Proklosa jako podstawa jego teologii*, s. 74–97.

⁴¹ Proclus, *Théologie platonicienne*, H.D. Saffrey, L.G. Westerink (ed.), vol. I–VI, Paris 1968–1997.

⁴² Zob. Proclus, *Théologie platonicienne*, I.2.9, 8–19; H.D. Saffrey, L.G. Westerink, *Introduction*, s. LXI; S. Rappe, *Reading Neoplatonism. Non-discursive Thinking in the Texts of Plotinus, Proclus, and Damascius*, Cambridge 2000, s. 167; por. mój *Wstęp do przekładu*, „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej” 61 (2016), s. 406. W tomie tym znajduje się mój przekład (który powstał przy współpracy Seweryna Blandziego) początkowej części księgi II tego samego dzieła (rozdział 1).

⁴³ H.D. Saffrey, L.G. Westerink, *Introduction*, s. LXIV–LXV.

Księga druga, z której pochodzi zamieszczony poniżej rozdział siódmy, w całości poświęcona jest dowodom istnienia pierwszej zasady oraz niedoskonałym, z uwagi na ograniczenia języka, próbom przybliżenia Jej czytelnikowi. Pierwsza zasada wszystkiego jest dla Proklosa bogiem samym oraz Jednym, a nawet Jednym samym oraz Dobrem. Jest Ona, według niego, transcendentna, niepartycypowalna oraz niepoznawalna i niewysławialna, znajdując się na czele uniwersum bytów. Wszystko wychodzi z niej, aby — zataczając koło — z powrotem do niej powrócić.

Uniwersum jest ukonstytuowane przez szereg stopni istnienia. Poniżej pierwsze- Jedna rozpościera się domena henad⁴⁴ (bogów panteonu greckiej mitologii), które w neoplatonizmie po Jamblichu stanowią rodzaj pomostu nad przepaścią pomiędzy Jednym a Umysłem. Sama hipostaza Umysłu rozpada się na trzy: umysł noetyczny, umysł noeryczny (to znaczy rozumujący i wykonujący czynność myślenia) oraz pośredniczący pomiędzy wymienionymi powyżej sferami umysł noetyczny i zarazem noeryczny⁴⁵. Przed umysłem znajduje się też byt jako mieszanina kresu i tego, co nieograniczone oraz życie, razem konstytuując triadę: byt — życie — umysł, gdyż wszystko, co istnieje uczestniczy w bycie, wszystko, co się rusza i tym samym żyje — w życiu, a wszystko, co poznaje i myśli — w umyśle⁴⁶. Poniżej umysłu mamy do czynienia ze sferą Duszy świata i dusz jednostkowych oraz Naturą, która stanowi ostatnią z współprzyczyn świata – dodajmy, że jest to przyczyna nieoddzielna od ciał. Dalej zaś po ciałach, pozostaje już tylko materia.

Powróćmy na koniec do księgi drugiej i jej rozdziału siódmego. W rozdziale tym Proklos, posługując się słynną metaforą Platońską Dobra-Słońca z szóstej księgi *Państwa*, stara się przybliżyć czytelnikowi pierwszą przyczynę wszystkiego rozumianą w ten właśnie sposób. Odbywa się to, jego zdaniem, przez analogię, tzn. jedną z dwóch dróg (droga analogii i droga negacji) prowadzących do pierwszego boga. Rozróżnia on w tym rozdziale dwa rodzaje dobra. Jedno Dobro, zwane *tagathon*, jest transcendentną przyczyną całości, przewyższającą wszelkie poznanie przyczyną celową, do której wszystko zmierza i która jest przyczyną wszelkiego dobra i piękna, drugie dobro natomiast jest jedną z idei i jako takie jest przyczyną substancjalną rzeczy dobrych. Rozdział siódmy stanowi znakomity opis proklosowej koncepcji Dobra oraz pełen jest związanych z nią różnych dystynkcji i niuansów pojęciowych.

Bibliografia

- Beierwaltes W., *Proklos. Grundzüge seiner Metaphysik*, Frankfurt am Main 1965.
 Beutler R., *Olympiodoros (12)*, [w:] *Paulys Realencyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft*, Bd. XVIII 1, Stuttgart 1939.

⁴⁴ Zob. Proclus, *The Elements of Theology*, E.R. Dodds (ed.), Oxford 1963 [Reprinted 1999], prop. 21, cor., s. 24, 30–33.

⁴⁵ Por. Proclus, *Théologie platonicienne*, vol. V, Paris 1987. Zob. też moje analizy księgi V *O teologii według Platona* poświęconej proklosowej koncepcji umysłu zawarte w artykule pt. *Struktura hipostazy Umysłu (Noûς) w filozofii Proklosa*, *Theologia platonica* V, „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej” 65 (2020), s. 43–54.

⁴⁶ Proclus, *The Elements of Theology*, prop. 101, s. 90, 17–31.

- Beutler R., *Plutarchos von Athen* (3), [w:] *Paulys Realencyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft*, Bd. XXI 1, Stuttgart 1951.
- Cardullo L., *Siriano, Esegeta di Aristotele, I: Frammenti e testimonianze dei Commentari all' Organon*, Firenze 1995.
- Chlup R., *Proclus. An Introduction*, Cambridge 2012.
- Dzielska M., *Wielki Proklos*, [w:] *Proklos, Elementy teologii*, tłum. R. Sawa, Warszawa 2002.
- Jones A., *The Horoscope of Proclus*, „Classical Philology” 94 [1] (1999).
- Komorowski M., *Koncepcja Jedna w Teologii platońskiej Proklosa jako podstawa jego teologii*, Łódź 2010 [mpis].
- Komorowski M., *Proklos jako komentator Platona*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Philosophica” 16 (2004).
- Komorowski M., *Struktura hipostazy Umysłu (Νοῦς) w filozofii Proklosa*, *Theologia platonica* V, „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej” 65 (2020).
- Komorowski M., *Wstęp do przekładu*, „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej” 61 (2016).
- Lloyd A.C., *Athenian and Alexandrian Neoplatonism*, [w:] *The Cambridge History of Later Greek and Early Medieval Philosophy*, A.H. Armstrong (ed.), Cambridge 1970.
- Marinus, *Proclus ou sur le bonheur*, H.D. Saffrey, A-P. Segonds (ed.), Paris 2001.
- Marinus z Samarii, *Żywot neoplatonika Proklosa*, tłum. E. Osek, „Littera Antiqua” 11 (2016), s. 183–298.
- Praechter K., *Syrianos* (1), [w:] *Paulys Realencyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft*, Bd. IV A II, Stuttgart 1932.
- Proclus, *The Elements of Theology*, E.R. Dodds (ed.), Oxford 1963.
- Rappe S., *Reading Neoplatonism. Non-discursive Thinking in the Texts of Plotinus, Proclus, and Damascius*, Cambridge 2000.
- Reale G., *Historia filozofii starożytnej*, przeł. E.I. Zieliński, t. 5, Lublin 2002.
- Rozán L.J., *The Philosophy of Proclus. The Final Phase of Ancient Thought*, New York 1949.
- Saffrey H.D., Westerink L.G., *Introduction*, [w:] *Proclus, Théologie platonicienne*, H.D. Saffrey, L.G. Westerink (ed.), vol. I, Paris 1968.
- Sambursky S., *Proklos, Präsident der platonischen Akademie, und sein Nachfolger, der Samaritaner Marinus*, „Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie der Wissenschaften. Mathematisch-naturwissenschaftliche Klasse” 2 (1985).
- Siorvanes L., *Proclus. Neo-Platonic Philosophy and Science*, Edinburgh 1996.
- Siorvanes L., *Proclus' life, works, and education of the soul*, [w:] *Interpreting Proclus. From Antiquity to the Renaissance*, S. Gersh (ed.), Cambridge 2014.
- Tittel, *Heron* (6), [w:] *Paulys Realencyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft*, Bd. VIII, Stuttgart 1913.
- Wildberg C., *Proclus of Ahtens. A Life*, [w:] *All from One. A Guide to Proclus*, P. d'Hoime, M. Martijn (eds.), Oxford 2017.

